

DOI: 10.15330/ukrst.20.231-237

СУЧАСНИЙ РИТМ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА
*(Василь Ґрещук, Валентина Ґрещук. Діалектне слово в
 тексті та словнику. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.)*

Оксана ЦИПЕРДЮК

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
 імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).*

E-mail: zdjuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2861-0591

Researcher ID: O-1361-2018

*Кортіло мене гранев рідного слова – від ватри на дідизнині запаленої –
 Вашу душу зігріти. А може, гий нихотічи, і впекти... Байка, шо тото слово
 дрібоньке, зато найменча пацьорка в силінці, а таке глібоке, ек вода у плесі*
 В. Шкурган

Невичерпним джерелом збагачення сучасної української літературної мови були й залишаються територіальні діалекти, які не лише наснажують сучасних письменників, але й привертають постійну увагу науковців, зокрема лінгвістів.

Діалектне слово зацікавило й мовознавців Василя Васильовича Ґрещука та Валентину Василівну Ґрещук, діалектологічні студії яких вилилися в монографії «Південно-західні діалекти в українській художній мові» (2010) та «Діалектне слово в тексті та словнику» (2015), присвячені здебільшого взаємодії територіального діалектного мовлення і мови художньої літератури. Вихід у світ упродовж шести років двох ґрунтовних розвідок засвідчує неабияке наукове завзяття її авторів.

Своєрідність рецензованої праці, порівняно з першою монографією, полягає в тому, що в ній, як зазначено в передмові, «здійснено аналітичний огляд словникового опрацювання південно-західних діалектів української мови, однак основну увагу зосереджено на теоретичних і прикладних питаннях створення словника “Ґуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, над чим зараз працює колектив науковців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (5).

Цінність дослідження, на нашу думку, зумовлена також тим, що в ньому представлено напрацювання теоретичного спрямування. Так, у підрозділі «Діалектне слово в художньому тексті» (6–17) указано на різноаспектність проблеми введення в художнє мовлення діалектних одиниць, на причини використання того чи того діалекту в художніх текстах, перспективи дослідження в означеній ділянці, виокремлено низку функцій діалектизмів у художньому тексті: 1) номінативно-пізнавальну; 2) експресивну; 3) функцію індивідуалізації персонажа літературного твору; 4) забезпечення художньої переконливості та етнографічної достовірності; 5) типізації мови персонажів; 6) збагачення літературної мови. Підрозділ

«Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків» (18–30) окреслює чотири типи взаємодії діалектного і художнього мовлення: «вкраплення окремих діалектизмів у мову твору, інкрустація стилізованого під певну говірку мовлення персонажів у канву літературного твору, залучення діалектного мовлення в максимально повному обсязі для індивідуалізації героїв і створення відповідного колориту та використання говору в ролі літературної мови» (29). Виокремлення двох останніх різновидів зв'язків дозволило авторам заперечити поширену думку сучасних діалектологів про тільки усну форму функціонування діалектів та зробити висновок про те, що діалектні системи існують і в писемній формі (30).

Хоча в монографії здебільшого проаналізовано південно-західні, зокрема гуцульські, а також покутські та наддністрянські, говіркові риси в художньому мовленні, окрема розвідка – «Діалектне слово в поезії Тараса Шевченка» (30–38) – присвячена говіркам Звенигородщини. Покликаючись на численні наукові праці, автори не лише узагальнюють напрацювання інших мовознавців, наводять приклади діалектних слів із їхніх праць, але й простежують лексичні паралелі діалектизмів у південно-західних говірках, подають ще й кілька десят своїх прикладів, роблять виважені висновки.

Привертає увагу підрозділ «Наддністрянсько-покутсько-гуцульсько-бойківські діалектні риси в мові українського перекладу “Євангелія Луки” Антона Кобилянського», який торкається проблеми використання діалектизмів у релігійному тексті. Вона особливо зацікавила нас ще й тому, що Антін Кобилянський – наш земляк, уродженець с. Перерісль (тепер – Надвірнянський район на Івано-Франківщині), говірка якого належить до перехідного типу. Спочатку подано цікавий біографічний матеріал про цього культурно-освітнього діяча, публіциста, який «закликає вивчати народну мову, використовуючи її в письменстві», «усвідомлюючи важливість народної мови щодо уприсупнення для українців Святого Письма, а також ролі його перекладу рідною мовою для формування літературної мови, <...> здійснив переклад народною мовою Євангелія Луки» (39). Далі детально проаналізовано фонетичні, лексичні та морфологічні діалектні риси, широко проілюстровані на матеріалі тексту перекладу, однак не подано бібліографічного опису самого перекладу, хоча сторінки вказано.

Звернення до прози Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича в підрозділі «Південно-західні говори і мова художніх творів «Покутської трійці» (49–60) зумовлене постійними дискусіями «про співвідношення літературної мови й територіальних діалектів, передовсім південно-західних, у мові української белетристики» (49). Вивчивши погляди інших дослідників, автори прагнуть самі з'ясувати це питання й доходять висновку, що «усі три прозаїки писали свої твори західноукраїнським, чи галицьким варіантом української літературної мови з більшим чи меншим намаганням наблизити його до наддніпрянського варіанта» (60). Однак найкраще це вийшло в Леся Мартовича, а в прозі двох інших письменників у мові героїв відповідно якнайповніше відтворено покутський (у В. Стефаника) і гуцульський діалект (у М. Черемшини), хоча через близькість обох діалектів деякі говіркові риси збігаються. До текстів

одного з письменників, щоправда епістолярних, автори повертаються в розвідці «Мовна особистість Василя Стефаника в його епістолярії» (184–196), де про діалект хоча й ідеться лише на чотирьох сторінках, але висновкові положення про те, що «змодельована мовна особистість письменника лише на базі його художньої мови буде неповною», добре обґрунтовано. «Така фундаментальна для мовної особистості Василя Стефаника категорія, як літературно-діалектний дуалізм мови, – переконливо доводять автори монографії на численних прикладах, – отримує глибшу, більш аргументовану, переконливішу інтерпретацію, якщо до аналізу залучено мову його епістолярію» (196).

Найбільше підрозділів (сім) присвячено вивченню функціонування гуцульського говору в українському художньому мовленні: «Гуцульський діалект в українській художній мові: репрезентативні групи лексики» (61–88), «Гуцульський говір у повісті Степана Пушика «Перо золотого птаха» (100–110), «Гуцульська діалектна лексика у повісті Романа Федорова «Жбан вина» (110–120), «Гуцульська діалектна лексика у романі Володимира Гжицького «Опришки» (120–130), «Гуцульські лексичні діалектизми у творі Романа Андріяшика «Додому нема вороття» (131–137), «Гуцульські лексичні діалектизми у творах Василя Сичевського» (138–147), «Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури» (147–184). З наведених заголовків здебільшого розуміємо, які твори і яких письменників стали джерельною базою дослідження гуцульської діалектної лексики. Однак маємо застереження щодо назв першого та останнього підрозділів, оскільки вони перегукуються. Тільки заглибившись у зміст, довідемося, про що конкретно йдеться в останньому підрозділі. Достатньо об'ємний і змістовний, він містить інформацію про етапи і спосіб використання гуцульського діалекту у творах українських письменників: Юрія Федьковича, який першим почав стихійно уживати гуцульський говір через несформованість літературної мови; Михайла Павлика та Івана Франка, що вже цілеспрямовано добирають гуцулізми; Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича, творчість яких уперше засвідчує стилізацію мовлення героїв творів під гуцульську говірку; Петра Шекерика-Дониківа та Онуфрія Манчука – гуцулів, що в 30–40 рр. ХХ ст. писали діалектом у ролі літературної мови; Ю. Андруховича, який епізодично, але доволі повно передає гуцульський говір у романі «Дванадцять обручів»; галичанки Марії Римар, що в романі «Білий слон» стилізує мову героїв під гуцульський діалект, використавши етнографічні записи В. Шухевича. Найбільш ґрунтовно, оскільки наступні твори мало вивчені в сучасному українському мовознавстві, автори монографії аналізують використання гуцульського говору (зокрема й діалектних фразем) у повістях «А кемуєш, ек то було!» та «У нас, гуцулів» Люби-Параскевії Стринадюк, яка широко, точно й достовірно передає рідну говірку с. Замагора Верховинського району Івано-Франківської області, та в поетичних збірках «Кілько того світа», «Ади жию» Василя Шкурмана, який то вкрапляє гуцулізми в літературне мовлення, то повністю переходить на гуцульський діалект, зокрема говірки околиць Косова (як-от у другій збірці). Однак захоплення творчістю письменників, які припадають до життєдайного рідного мов-

ного джерела, не заважає Василеві та Валентині Грещукам висловити застереження щодо надмірного вживання діалектизмів: «Водночас використання гуцульського діалекту замість літературної мови у художніх текстах, включаючи авторське мовлення, цікаве як підтвердження самодостатності говору щодо художньої мови, створює значні перешкоди у сприйманні твору абсолютною більшістю читачів, які не знають особливостей гуцульського говору» (184).

Тільки один підрозділ – «Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Богдана Голода» (89–100) – присвячено аналізу взаємодії наддністрянського діалекту і сучасного художнього мовлення. Мова новел та оповідань Б. Голода фіксує, насамперед у мовленні персонажів, не лише лексичні, але й фразеологічні, фонетичні та морфологічні діалектні риси, які «виконують важливі функції етнографічної ідентифікації їх як опілян, художньої переконливості зображуваного, типізації мовлення героїв та експресивізації художнього тексту» (99).

Пізнавальним у науковому плані є своєрідний історичний екскурс, представлений у підрозділі «Лексикографічне опрацювання південно-західних говорів української мови» (197–210). Опис подано за хронологічним порядком: 40-60 рр. XIX ст. (невеличкі словнички-додатки до науково-популярних етнграфічних розвідок, автори – І. Вагилевич, І. Магура, І. Лопатинський, А. Кремер, К. Михайльчук, П. Чубинський); кінець XIX – перша пол. XX ст. (словнички І. Кобринського, І. Огоновського, Я. Грегоровича, Б. Кобилянського, С. Пасічинського, І. Гоцького, І. Свенціцького, Ю. Кміта, І. Верхратського, М. Приймака, Ф. Коковського, М. Кириченка, І. Огієнка, Г. Колодія, І. Велигорського та ін.); 50–70 рр. XX ст. (початок ґрунтового лексикографічного дослідження говірок: гуцульських, буковинських, бойківських), кінець XX – початок XXI ст. (опубліковано низку діалектних словників: «Словник бойківських говірок» М. Онишкевича, «Гуцульські говірки. Короткий словник» за ред. Я. Закревської та «Гуцульські світи. Лексикон» Н. Хобзей, Т. Ястремської, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш, «Словник буковинських говірок» за ред. Н. Гуйванюк та К. Лук'янюка, «Короткий словник лемківських говірок» П. Пиртея, «Лемківський словник» І. Дуди, «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської, Я. Битківської, «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила, «Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району» І. Сабодаша та ін.). На основі ґрунтового аналізу словників автори роблять висновок: «українські говірки південно-західного наріччя лексикографічно достатньою мірою опрацьовано, хоча й не всі. На більшу увагу з боку лексикографів заслуговують надсянські, покутські, подільські та південноволинські говірки» (210).

«Дослідження гуцульських говірок у Львівському університеті міжвоєнного періоду» (211–217) – це розвідка, що проливає світло на витоки системного вивчення гуцульських говірок, пов'язаного з іменами професора Я. Яніва, його молодших колег С. Грабця, Ф. Левандовського, В. Курашкевича, К. Дейни. У ній не тільки детально описано саму роботу мовознавців, пов'язану зі збиранням та описом діалектного матеріалу, проаналізовано «ґрунтовні діалектологічні розвідки про генезу, фонетико-морфо-

логічні особливості і лексичний склад гуцульських говірок, словник гуцульської діалектної лексики, монографічний опис онімної лексики Гуцульщини» (217), але й подано маловідомі для ширшого наукового загалу відомості про самих діалектологів. Проте Василь та Валентина Грещуки не забувають нагадати, що «Б. Кобилянському належить пріоритет у системному науково-лінгвістичному дослідженні гуцульських говірок» (216).

Представлений у монографії матеріал великою мірою відображає напрацювання авторів, пов'язані з укладанням уже згаданого словника «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові», де зібрано гуцульські діалектизми, ужиті в українських художніх текстах понад 100 авторів ХІХ–ХХІ ст. Це унікальна лексикографічна праця, два томи якої вже підготовлено до друку.

В окремих підрозділах детально викладено концепцію та принципи укладання цього словника, зокрема описано структуру словникової статті, семантичну характеристику реєстрового слова, ілюстрацію та паспортизацію вживання діалектного слова (217–229); визначено засади формування лексичної картотеки, укладення якої відбувається на основі максимально повного охоплення лише тих художніх текстів, що містять діалектизми, мають ідейно-художню вартість, а їхні автори знають гуцульський діалект (229–239).

Дуже скрупульозно (240–260) розглянуто специфіку з'ясування семантики гуцульських діалектизмів, роль художнього контексту в цьому процесі, використання гуцульських діалектних словників як основи визначення значення. Описано неоднакову репрезентацію семантики двох типів діалектизмів: протиставних (мають літературний відповідник) – за допомоги лексико-семантичних аналогів літературної мови, а непротиставних (не мають однослівних літературних аналогів, переважно етнографізми) – за допомоги описового тлумачення. Достатньо детально й уміло представлено характеристику лексико-семантичної структури похідних різної словотвірної структури і з різними лексичними значеннями.

В одному з підрозділів (260–271) розкрито проблему «окреслення сутності діалектного статусу фраземних одиниць, встановлення ознак, за якими діалектні фраземи відрізняються від літературних, загальнономовних, нормативних» (260).

Звернено окрему увагу на семантику представленої в лексикографічній праці географічної номенклатури (271–286) і спостережено, що українська художня література досить повно засвідчує гуцульські географічні апелятиви. Укладений словник «доповнює лексико-семантичні структури низки опрацьованих слів лексико-семантичними варіантами, виявленими лише у мові художньої літератури, та подає окремі гуцульські діалектні слова, про які взагалі немає відомостей у діалектологічних дослідженнях» (286).

Описано семантичні особливості засвідченої в словнику побутової лексики (286–302), яка «охоплює й об'єднує назви одягу, прикрас і взуття, їжі й напоїв, житла, меблів, господарських предметів, посуду й кухонного начиння, знарядь праці, свійських тварин, звичаїв, обрядів, забав, розваг, трудових процесів та ін.» (286). Погоджуємось із висновковими положен-

нями наприкінці підрозділу: «Відомості про гуцульські побутові реалії, які подають аналізовані словникові статті, неоціненний матеріал для лінгвокультурологічних студій» (302).

Автори розповідають також про інтерпретацію гуцульської демонологічної лексики у словнику «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» (303–311) та обумовлюють принципи подання в ньому власних (пропріальних) назв (311–320), які «за своєю природою не є діалектизмами в загальноприйнятому розумінні» (311), зазначаючи, що «власні назви, не пов'язані з Гуцульщиною, індиферентні щодо гуцульської мовної картини світу, у ньому не будуть подані» (320).

Нам особливо імпонує підрозділ «Словник «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» як джерело пізнання культури гуцулів» (320–342), оскільки він підкреслює важливість для сучасної україністики дослідження діалектів (насамперед лексики та фраземіки), які є відбитком культури етнографічних груп.

Дуже добре, що після основного тексту подано «Алфавітний показник діалектизмів, проаналізованих у монографії» (343–367), який, з одного боку, ілюструє лексичне багатство говіркових елементів, а з іншого – демонструє частоту вживання того чи того діалектного слова, допомагає читачеві за потреби відшукати потрібний діалектизм у тексті дослідження.

Високо оцінюючи рецензовану наукову розвідку й розуміючи значення робіт такого типу для української діалектологічної науки і мовознавства загалом, хочемо водночас висловити деякі побажання щодо загальної структури рецензованого дослідження. У передмові сказано: «Друга частина монографії присвячена діалектному слову в словнику» (5). Однак ні в самому тексті, ні в змісті праці поділ на частини (розділи) та підрозділи, типовий для монографічних досліджень, не зроблено. Немає в монографії і такого обов'язкового компонента, як загальні висновки. Нам видається, що для унаочнення наукового підґрунтя роботи наприкінці монографії можна було також, як це зазвичай роблять, подати бібліографію використаних наукових праць, які представлено лише в посторінкових примітках. Наприкінці (368) подано тільки «Список скорочень», розшифрування яких, по суті, є переліком шести лексикографічних праць, на які автори рецензованого дослідження покликаються, описуючи семантику діалектизмів. На наш погляд, представлене дослідження краще було подати не як монографію, а як збірник статей, що аж ніяк не применшило би внесок науковців. Адже найважливішим, безперечно, є те, що наукові студії опубліковано під однією обкладинкою, а це полегшує доступ до них зацікавленому читачеві.

Вважаємо, що монографія В. Грещука та В. Грещук «Діалектне слово в тексті та словнику» є пізнавальною й корисною як для мовознавців, викладачів, аспірантів і вчителів, так і для всіх, хто цікавиться чи послуговується українським діалектним словом, любить, пропагує і вивчає його.

На завершення хочемо повторити слова, що так припали нам, як і авторам рецензованої наукової розвідки, до душі. Вони належать Василеві Герасим'юкові, гуцулові з походження, який на питання, чому В. Шкурган замість літературної мови використовує рідну гуцульську говірку, відпо-

вів: «Як мені видається, лишень тому, щоб відкрилося всім, наскільки, здавалось би, старосвітська лексика (з морфологією і навіть синтаксисом) повнокровно озвучує теперішній час <...> А от коли вже народ починає говорити «тіпа» і «карочє», то нову поетичну мову сьогодні, очевидно, слід шукати десь інде. Кожен автор вирішує по-своєму. Шкурганові на ритмічному рівні підказують «старі цимбали». Хіба ж не сучасний у них ритм? Наче виплеснутий сьогодні – для поривчастих і розшарпаних наших душ. Аби вижити» (171).

THE MODERN RHYTHM OF DIALECT WORD

(Vasyl Greshchuk, Valentyna Greshchuk. Dialect Word in Text and Dictionare. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2015. 372 pp.)

Oksana TSYPERDIUK

Candidate of Philology,

Associate Professor of the Ukrainian Language Department,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: zdjuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2861-0591

Researcher ID: O-1361-2018

Рецензію подано до редколегії 1.11.2019.